

ЛІТАРАТУРА

1. *Ишимбаева, Г. Г.* Русская фаустиана XX века: учеб. пособие / Г. Г. Ишимбаева. – М. : Флинта, 2014.
2. *Theens, K.* Doktor Johann Faust. Geschichte der Faustgestalt vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart / K. Theens. – Meisenheim am Glan: Westkulturverlag Anton Hain, 1948.
3. *Vogl, T.* Twardowski – der polnische Faust / T. Vogl. – Wien, 1861.
4. Легенда о докторе Фаусте. – М. : Наука, 1978.
5. *Wójcicki, K. W.* Klechdy starozytne podania i powiesci ludu polskiego i Rusi / K. W. Wójcicki. – Warszawa : Państw. Inst. Wydawniczy, 1972.
6. *Бегунов, Ю. К.* Сказания о чернокнижнике Твардовском в Польше, на Украине и в России и новонайденная «История о пане Твердовском» / Ю. К. Бегунов // Советское славяноведение. – 1983. – № 1. – С. 78–90.

З. І. Трацяк (Полацк)

МАТЫЎ ВЯРТАННЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ ПРОЗЕ ПРА ПЕРШУЮ СУСВЕТНУЮ ВАЙНУ

Кнігі Э. М. Рэмарка (E. M. Remarque, 1898–1970), прысвечаныя ўзброеным канфліктам першай паловы XX ст., мелі бяспрэчны ўплыў на беларускую ваенную прозу 1960-х – 70-х гг. В. Быкаў апавядаў пра знаёмства з творчасцю нямецкага пісьменніка: «Недзе з часоў хрушчоўскай адлігі ў савецкім друку пачалі паяўляцца кнігі славытых заходніх аўтараў... Можна, першым з гэтага шэрагу пачалі выдаваць раманы Рэмарка, які адразу знайшоў немалую папулярнасць сярод чытацкай моладзі...» [1, с. 277]. Прадстаўнікоў «лейтэнанцкай прозы» ўразіла адкрытасць, з якой празаік апавядаў пра ваенную рэчаіснасць: яго персанажы крытыкавалі камандаванне і ўлады, стратэгію і тактыку бою, працу інтэнданцкіх і медыцынскіх служб, адносіны з цывільнымі і ворагам і г.д. Паводле Л. Сіньковай, «сінанімічным паняццю “рэмаркізм” ... у савецкім кантэксце выступіла якраз “акопная праўда” – г.зн. праўда, нісьменнікам-ветэранам перажытая, але нібы недастатковая, патрабуючая дапаўнення “праўдаю стаўкі”» [2, с. 57]. Менавіта апошняя, мабыць, выклікала б адмоўна-іранічны каментар самога Э. М. Рэмарка.

Выключнае становішча мастака слова на айчыннай гуманітарнай прасторы не заўсёды карэлявалася з меркаваннямі замежных крытыкаў. Амерыканскі навукоўца Х. Блум ва ўступе да зборніка артыкулаў, прысвечанага раману «На Заходнім фронце без перамен», адзначыў: «... Хаця рэмаркаўскі стыль лаканічны і напружаны, яго пратаганісту не хапае запамінальнай індывідуальнасці і арыгінальных поглядаў, каб на працяглы час зацікавіць чытача» (...*Though Remarque's style is terse and tense, his protagonist lacks significant personality or mind to be of lasting interest to the reader*) [3, р. 2].

Паказальна, што адносіны да твораў нямецкага празаіка палярныя, але гэта не памяншае здабыткаў Э. М. Рэмарка. Дзякуючы яго раманам (у сукупнасці з кнігамі І. Бехера, Л. Рэна, А. Цвэйга, Э. Юнгера і інш.), мажліва зазірнуць за другі бок акупацыі, а гэта тым больш актуальна, бо ў хрэстаматыйных творах А. Барбюса, Дж. Дос Пасаса, Р. Олдынтана і Э. Хемінгуэя персанажы змагаліся супраць ворага-немца. Акрамя таго, пісьменнік знайшоў запамінальную форму ўвасаблення некалькіх матываў, што шчыльна асацыююцца з прозай пра Першую сусветную вайну.

Раман «Вяртанне» (*Der Weg zurück*, 1931) [4] прысвечаны працэсу адаптацыі былога камбатанта да мірнага жыцця на радзіме. Паказальна, што Э. М. Рэмарк скрупулёзна ахарактарызаваў практычна ўсе праблемы, якія атруцілі жыццё дзейных асоб, якія не шмат часу таму пакінулі акупы. Паводле Д. Затонскага, галоўны персанаж твора ўвасобіў былых салдат, яны «страцілі веру і адначасова прагнулі веры, адчаіліся і адначасова не страцілі надзею, ... разбуралі міфы і прыдумлялі замест іх новыя» [5, с. 327]. Матыў «вяртання» аднолькава значны для розных нацыянальных літаратур (згадаем творы «Усе людзі – ворагі» (*All Men are Enemies*, 1933) Р. Олдынтана, «Сарторыс» (*Sartoris*, 1929) У. Фолкнера, «Фіеста» (*Fiesta*, 1926) і «Салдацкі дом» (*Soldier's Home*, 1925) Э. Хемінгуэя). Айчыннае мастацтва слова 20 – 30-х гадоў неаднаразова звярталася да яго. Дарэчы, нашы літаратары рана пазнаёміліся з творчасцю Э. М. Рэмарка. У жніўні 1930 г. у «Беларускай вёсцы» апублікаваны ўрывак з «На Захадзе няма змен». Праз год надрукаваны пераклад пад назвай «На заходнім фронце без перамен», здзейснены Х. Шынклерам з рускай мовы [6].

Матэрыялам нашага даследавання былі апавяданне «На этапе» (1916), аповесць «Дзве душы» (1918–1919), раман «Віленскія камунары» (1931–1932) і дакументальна-мастацкая кніга «На імперыялістычнай вайне (Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы)» (1926) М. Гарэцкага, аповесці «Набліжэнне» (1936) З. Бядулі і «Затока ў бурах» (1928; 1956) Я. Скрыгана, раман «Праз гады» (1934) П. Галавача.

Паводле Е. Лявонавай, Э. М. Рэмарк належаў да «пакалення, для многіх прадстаўнікоў якога вайна так і не закончыцца» [7, с. 157]. Гэта назіранне мажліва распаўсюдзіць і на персанажаў яго кніг: некаторыя не здолелі пераадолець псіхалагічную траўму і прывычаіцца да мірнага ладу, абумоўленага рэпрэсіўным характарам сучаснай ім цывілізацыі. Дзейныя асобы «ішлі дадому, усё здавалася ясным, простым: прыйсці і пачынаць жыць па-новаму, не так, як жыў да вайны» [8, с. 129], але выканаць мару-імператыў складана, а часам і немагчыма, бо прыходзілася змагацца за права адстойваць непадобныя да масавых каштоўнасці і нязвыклы лад жыцця. Акрамя таго, стаўшы асобамі сталага веку, былыя франтавікі маглі патрапіць у віхуру Другой сусветнай. Беларускія празаікі ўвасобілі тыпалагічна падобную сітуацыю. Аднак, іх дзейным асобам не наканавана адпачыць ад вайны хаця б некалькі год. Першая сусветная не мела лагічнага заканчэння, бо яе падзеі наклаліся на ўзброеную барацьбу палітычных груп за ўладу на прасторах былой велізарнай імперыі.

Пачуццё франтоваго таварыства – найвялікшая каштоўнасць персанажаў Э. М. Рэмарка. Паводле М. Тычыны, гэта паняцце «ў яго ўвесь час пашыраецца да значэння паняцця «братэрства» народаў і нацый» [9, с. 137]. Мастак слова не абыходзіўся без увасаблення дзейных асоб, якія пагардліва глядзелі на былых сяброў, разам з якімі яны гібелі ў акопах і прымалі смерць. Аўтар згадваў і пра сацыяльную стратыфікацыю, і пра несупадзенне палітычных поглядаў герояў. Беларускія мастакі слова звярталі ўвагу на разбурэнне франтоваго таварыства часоў Першай сусветнай вайны пад уплывам рэвалюцыі і Грамадзянскай вайны, падзей, звязаных з пабудовай інтэрнацыянальнага грамадства («прыцягненне-адштурхоўванне» Тарэнты і Сузона з рамана «Праз гады» П. Галавача).

Нямецкія і беларускія пісьменнікі разумелі, што іх персанажы-камбатанты і тылавікі ці цывільныя ўвасаблялі дзейных асоб, якія карысталіся рознымі семіятычнымі сістэмамі. Засваенне і фармуляванне правіл сусвету ў іх ішло адрозным чынам. Толькі частка чалавечых каштоўнасцей, пададзеных у выглядзе звыклых лексічных адзінак, захавала агульны для абодвух груп сэнс. Таму міжасабовыя зносіны ўяўлялі пакутны працэс, які прыносіў адчуванне непаразумення і раздражнення. Бяскрыўдныя выказванні былых франтавікоў, зробленыя ў нязвычайнай форме, здаваліся цывільнаму апафеозам цынізму. «Пачэсныя й разумныя бацькі» з аповесці «Дзве душы» з абурэннем жаліліся на сыноў, што кпілі з іх: «чаму вам, старым, здаровым ня быць, вы да дваццацёх гадоў без парток хадзілі й ня стрігліся, а я з васемнаццацёх лет у падрадчыка Лявонава ў Маскве тачку цягаў, а цяпер церяз Мікалая Краважэрнага тры гады ў Кірпатых адседзеў, у вакопах, па трое дзён-начэй ня еўшы» [10, с. 84]. Былыя франтавікі у творах Э. М. Рэмарка і беларускіх пісьменнікаў адчувалі, што яны не разумелі не толькі бацькоў. Стомленыя забойствамі і разбурэннем, дзейныя асобы спрабавалі знайсці рацыянальнае тлумачэнне таму, што моладзь усур'ез гуляла ў вайну («Вяртанне») ці безаглядна кіраваліся ў эпіцэнтр новай бойкі («Праз гады»).

Пісьменнікі падкрэслівалі, што іх персанажам не ставала часу на пошукі адэкватных шляхоў увасаблення ўласных поглядаў, бо суайчыннікі не падрыхтаваліся да канструктыўнага дыялогу. Вярнуўшыся з вайны, дзейныя асобы абіралі дзве лініі паводзін: замоўчвалі франтавы вопыт ці спрабавалі прыпадобніць аповеды да запатрабаванняў масы, каб не шакараваць цывільных. Напрыклад, Я. Скрыган выклаў сумневы свайго персанажа – Уладыся Барэйкі: «... вядома, можна было гаварыць бог ведае што. Няважна – праўда ці няпраўда, цяпер яму не страшна, а расказаць можна і сваё, і тое, што бачыў чужое. Калі б так расказаць, як ён бачыў, – валасы маглі б падняцца дыбка» [11, с. 48].

Вяртанне дадому станавілася сінонімам сямейнай трагедыі. Э. М. Рэмарк і айчынныя прэзаікі («На этапе») апавядалі пра незайздросны лёс былых салдатаў, якія пакутавалі ад сапраўдных ці выдуманых паражэнняў з боку блізкіх. Часцей за ўсё персанажы сумняваліся ў каханні жонак, іх здольнасці дачакацца, дараваць ці зразумець. Прэзаікі падкрэслівалі, што не ўсе адносіны праходзілі выпрабаванне вайной, бо нехта, спакутаваны адзінотай,

забываўся на франтавіка ў віры новых адносін, нехта вымушана прымаў заляцанні (жонка Альфрэда Бетке), нехта выракаўся мужа, пачуўшы пра яго калецтва (жонка Міхася з аповесці З. Бядулі «Набліжэнне»).

І нямецкі, і беларускія пісьменнікі не абыходзілі спецыфічны момант вяртання: адаптацыю да мірнага жыцця персанажаў, што страцілі фізічнае ці псіхічнае здароў’е. Мастакі слова абіралі жорсткія, натуралістычна завостраныя моманты, каб засведчыць, што нельга «глядзець на вайну, як на нешта прыгожае... абпяваць войны самымі пекнымі песнямі» [12, с. 188]. Тым больш, што чалавек гвалтоўна вырываўся са звычайнай плыні жыцця. З. Бядуля падаў існаванне інваліда, які страціў зрок, так: «...З кожным днём пачынае абвастраца, як брытва, яго слых... Як скупы песціць золата, песць рыжы Антось людскія галасы. І ўсё прывыкнуць не можа да сваёй егінецкай ночы. Лягчэй і хутчэй да яго слепаты прывыкаюць хатнія, родныя... У яго, Антося, нічога не пытаюцца. Непатрэбны ён... Чужы...» [13, с. 114].

Сімтаматычна, што неўратычны стан былых франтавікоў пагаршаўся, бо жахлівыя сны вярталі персанажаў Э. М. Рэмарка, П. Галавача, М. Гарэцкага да мінулага. Перажытае звычайна прымала вытанчана-пачварныя формы, выклікаючы прыкрыя пачуцці, якія немагчыма было забыць. Вынікам адмоўных эмоцый рабіліся выбухі некантралюемай агрэсіі. Лявон Задума («На імперыялістычнай вайне») саромеўся, што без асаблівай нагоды пабіў сабаку і знішчыў голуба.

Варта ўвагі, што дзейныя асобы з кніг Э. М. Рэмарка шмат часу трацілі на пошукі годнага занятку, які б не траўмаваў душу. Для некаторых гэты працэс меў заканчэнне ў форме расчаравання, што прыводзіла да самагубства. Але пісьменнік не хаваўся за праявамі песімізму, таму Эрнэст – галоўны герой рамана «Вяртанне» – змог пераадолець страхі і крочыць далей, прымаючы ўласнае выбітнае становішча. Беларускія прэзаікі адразу кідалі дзейных асоб у віхуру падзей: неабходна было наладжваць гаспадарку, займацца праблемай палітычнага і нацыянальнага самавызначэння, супрацьстаяць састарэлым каштоўнасцям.

Матыў «вяртання» застаўся надзвычай актуальным і для наступнага пакалення айчынных пісьменнікаў-бatalістаў. Новая генерацыя (В. Быкаў, І. Навуменка, І. Чыгрынаў і інш.) спазнавала Першую сусветную вайну не па творчасці беларускіх мастакоў слова, што па ідэалагічных чынніках замоўчвалася, надзейна схаваная ў спецхранах, а па спадчыне замежных аўтараў, кшталту Э. М. Рэмарка і Э. Хемінгуэя.

ЛІТАРАТУРА

1. *Быкаў, В.* Доўгая дарога дадому. Кніга ўспамінаў / В. Быкаў. – Мінск : Кніга, 2002. – 544 с.
2. *Сінькова, Л.* Творчасць Івана Навуменкі ў лостэрку ідэй «страчанага пакалення» / Л. Сінькова // Паміж тэкстам і дыскурсам: беларуская літаратура ХХ–ХХІ стст.: гісторыя, кампаратывістыка і крытыка (літаратурная крытыка, артыкулы, гутаркі). – Мінск : Паркус плюс, 2013. – С. 56–60.

3. *Bloom, H. Introduction / H. Bloom // Erich Maria Remarque's All Quiet on the Western Front. Bloom's Modern Critical Interpretations. New Edition / ed. by H. Bloom. – N. Y.: Infobase Publ., 2009. – P. 1–2.*
4. *Remarque, E. M. Der Weg zurück: Roman / E.M. Remarque. – Кіераеһеур & Witsch, 1998. – 334 S.*
5. *Затонскіі, Д. Эріх Марія Ремарк, ілі Двадцатъ лет спустя / Д. Затонскіі // Художественные ориентиры XX века. – М.: Сов. писатель, 1988. – С. 313–348.*
6. *Рэмарк, Э. М. На Заходнім фронце без перамен / Э. М. Рэмарк // пер. з расійскай мовы Хв. Шынклера. – Мінск: Беларус. дзяржа. выд-ва, 1931. – 171 с.*
7. *Лявонава, Е. «Як з такой высокай праўдай паказаць і нашу вайну...» Эрых Марыя Рэмарк і яго ўплыў на творчасць Васіля Быкава і Віктара Някрасава / Е. Лявонава // Беларускае мастацтва слова XX ст. у еўрапейскім мастацкім кантэксце: тыпалогія, рэцэпцыя, пераклад. – Мінск: БДУ, 2014. – С. 156–170.*
8. *Галавач, П. Праз гады: раман / П. Галавач. – Мінск: Маст. літ., 1984. – 368 с.*
9. *Тычына, М. Народ і вайна / М. Тычына. – Мінск: Беларус. навука, 2015. – 433 с.*
10. *Гарэцкі, М. Дзве душы / М. Гарэцкі // Творы: Дзве душы: апавесць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч: п'еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты. – Мінск: Маст. літ., 1990. – С. 6–106.*
11. *Скрыган, Я. Затока ў бурах / Я. Скрыган // Выбраныя творы ў двух тамах. – Т. 2: Апавяданні. Авповесці. Літаратурны роздум. – Мінск: Маст. літ., 1985. – С. 7–55.*
12. *Зарэцкі, М. Сьцежкі-дарожкі / М. Зарэцкі. – Менск: Дзярж. выд-ва Беларусі, 1928. – 396 с.*
13. *Бядуля, З. Набліжэнне: апавесць / З. Бядуля. – Менск: Дзярж. выд-ва Беларусі, 1936. – 230 с.*

БЕЛАРУСКІЯ ПІСЬМЕННІКІ І СВЕТА: ШЛЯХ ДА СУСВЕТНАГА ПРЫЗНАННЯ

І. А. Бурдзялёва (Мінск)

НАЦЫЯНАЛЬНАЕ І ЎНІВЕРСАЛЬНАЕ Ў ТВОРЧАСЦІ В. МАРЦІНОВІЧА

Дыялектычнае адзінства нацыянальнага і ўніверсальнага – імпліцытная ўласцівасць мастацкага тэксту, які прэтэндуе на выяўленне нацыянальнай карціны свету і праз прыватнае, рэгіянальна непаўторнае ўзыходзіць